

SEIJA JALAGIN – MARIANNE JUNILA

Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena

Seija Jalagin ja Marianne Junila tarkastelevat Suomen sisällissotaa 1918 lasten kokemuksena ja pohtivat, miten historian tutkimus yltäisi hankalasti tavoitettavaan lapsuuteen. He ehdottavat, että menneisyyden lasten kokemuksia tulkittaisiin analysoimalla tunteita ja tuntemuksia.

■ Tuskin mikään ihmisryhmä jää sodan tullen koskemattomaksi. Sota voi päinvastoin tiivistää erilaisten ryhmien kokemuksia ja luoda uudenlaisia ryhmiä niiden sotakokemusten perusteella. Rintamamiehet, sotainvalidit, sotavangit, sotalesket, sotalapset ja sotaorvot ovat vain muutamia niistä monista ryhmistä, joita sodat synnyttävät. Kun Suomen viime sodista on kulunut yli 60 vuotta, useat edellä luetelluista ryhmistä ovat nousseet kertomaan omaa tarinaansa ja vaatimaan omaa historiaansa. Sodan eläneille on tärkeä saada tuoda henkilökohtaiset kokemuksensa esiin ja saada niille tunnustus osana kansakunnan suurta sotakerromusta.¹

Kotirintaman kokemukset, sotalasten ja -orpojen itku, ikävä ja hämmennys ovat ol-

leet tiedotusvälineiden otsikoissa ja myös televisiosarjojen, dokumenttielokuvien ja viimeksi elokuvan aiheena.² Sodan lapsena kokeneet kuuluttavat: Minäkin olin sen kaiken keskellä, kuulkaa minua. He ovat muistelleet kokemuksiaan ja tunnelmiaan – ja ajallemme tyypillisesti heiltä myös kysytään, *miltä tuntui*, kun juna vei Ruotsiin tai kun seisoi isän arkun äärellä. Heidän odotetaan muistavan *tunteita*, ei tietoja, koska he olivat vain lapsia.

Kirkonkylän lapset ja nuoret silminnäköinä

Tässä artikkelissa palaamme sotaan lasten silmin.³ Viime sotien sijaan tarkastelemme vuoden 1918 sisällissotaa, joka poikkeaa muistamisen ja julkituomisen suhteen monin tavoin viime sodista. Sisällissota jätti jälkeensä kansallisen kahtiajaon piinalliset muistot. Monille sodan aikana lapsuuttaan

1. Pertti Kavén (1994) *70 000 små öden: Finlands krigsbarn*. Otolampi: Sahlgren; Timo Malmi (toim.) (2001) *Isän ikävä: sotaorvot kertovat*. Jyväskylä: Atena; Elsa Westerholm (2001) *I sorgens och saknadens tid: våra krigsänkor berättar*. [Otolampi]: Sahlgren; Päivy Penttinen (2004) *Olethan minulle isä: Suomen sotien 1939–1945 sotaorpojen elämää*. Hyvinkää: Päivy Penttinen. Akateeminen tutkimus on vielä työn alla.

2. Hylätyt talot, autiot pihat, ohj. Lauri Törhönen 2000; Kun taivas repeää ja Taivas sinivalkoinen, ohj. Markku Onttonen 2001; Sotalapset, ohj. Erja Dammert 2003; Lupaus, ohj. Ilkka Vanne 2005; Äideistä parhain, ohj. Klaus Härö 2005.

3. Artikkelit on osa lapsuuden historiaa käsittelevää projektia ”Paperiin piirretyt viivat”. Suomen Kulttuurirahaston rahoittamaa projektia johtaa ohjaaja/käsikirjoittaja Rauni Järvillehto, jota kiitämme avartavista keskusteluista tämänkin artikkelin teon aikana. Projektissa on tekeillä dokumenttielokuva (Järvillehto) sekä tutkimus aihepiiristä (Jalagin & Junila).

Jubannuspäivänä 1918 pihanurmella istuvat (vasemmalta) Paavo, Veera ja Maria Lemminkäinen sylissänsä kuopus Kirsti sekä naapurin Helmi Salo. Lähde: Satu Aaltonen, Elina Nuolivaara, Kristiina Tuura, Jouko Rytkönen (toim.) (1981) Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta, Helsinki: Tammi.

eläneille siitä tuli koko sukupolven avainkokemus.⁴

Nimitämme tässä lapseksi aineistossamme olevia alle 20-vuotiaita, ja määrittelemme heidät lapseksi heidän asemansa perusteella: niin kauan kuin lapsi ja nuori asui vanhempiensa taloudessa ja oli vanhemmistaan riippuvainen ja periaatteessa kyvytön elättämään itsensä, hänen sosioekonominen todellisuutensa määritteli hänet epäitsenäiseksi, ensisijaisesti vanhempiensa lapseksi. Olemme tietoisia siitä, että lapsuuden ajattellaan nykyisin päättyvän eräänlaiseen pitkittyneeseen nuoruuteen, jota seuraa täysivaltainen aikuisuus. Mutta 1900-luvun alun talonpoikaisyhteiskunnassa lapsuuden ja aikuisuuden välinen raja ei ollut selkeä, vaan siirtymä tapahtui vähitellen. Fyysinen kypsyminen ja kyky suoriutua ruumiillisesta työstä saavutettiin varhain verrattuna aikuisen statuksen lopulliseen saavuttami-

seen, joka usein tapahtui vasta oman perheen perustamisen myötä.⁵

Palaamme sotaan yhdessä maalaiskirkonkylässä ja pääasiassa yhden perheen lasten tuntojen avulla. Jaala sijaitsee Kymenlaaksossa Iitin, Kuusankosken, Kouvolan ja Heinolan naapurissa. Kirkonkylän itäreunalla, aivan kirkon kiviaidan vieressä asui Hanna ja Antti Lemminkäisen kymmenlapsinen perhe. Talo oli kirjaimellisesti täynnä lapsia. Vanhin Margareeta eli Manni oli syntynyt 1898, nuorin Kirsti vuonna 1915.

Sen lisäksi, että Lemminkäisten talo oli täynnä lapsia, se oli täynnä lasten papereita ja kyniä, piirustuksia, kirjoituksia, vihkoja, paperinukkeja. Vanhinta poikaa Anttia (s. 1901) lukuun ottamatta kaikki pursusivat luovuutta myös paperille. Kymmenet isomat ja pienemmät kuvat tallensivat ympäröivää arkea sekä lasten mielikuvitusmaail-

maa, satuja, runoja, joulutonttuja ja valtavan paperinukkemaailman. Koko kodin ympäristö, läheiset harjut ja järvenrannat olivat laajaa ja vapaata maastoa niin leikille kuin työnteolle. Rauhanajan tavanomaisen arjen kuvausten lisäksi käytössämme on kolme päiväkirjaa sisällissodan ajalta tai sen liepeiltä. 20-vuotias Margareeta kirjoitti hie-man tapahtumien jälkeen päiväkirjaansa kuvauksen sotakeväästä 1918 ja sitä edeltävästä vuodesta monine muutoksineen. 15-vuotias Ester (s. 1902) piirsi ja kirjoitti pikkuruiseen päiväkirjaansa kuukausista isosisko Toini Marian eli Maikun (s. 1899) kanssa Ruotsinpyhtään Tesjoella, jossa Maria oli opettajana joulukuun 1917 saakka sekä sitten sotakuukausista 1918 kotona Jaalassa. 14-vuotiaan Veeran päiväkirja vuosilta 1917 ja 1918 on dokumentti siitä, miten vaikeita sodan aikana kirjatut ajatukset ja tunteet olivat: pieni vihko on saksittu ja siivottu sotakuukausista. Jäljellä on vain kuvaus pääsiäisestä joka voisi olla mikä tahansa pääsiäinen minä tahansa vuonna. Kun kuitenkin tiedämme, miten traumaattista asiaa perheen lapsetkin olivat todistamassa naapurissa huhtikuun 1918 alkupäivinä, Veeran päiväkirjaa voi tulkita juuri puuttuvien sivujen avulla.

Päiväkirjojen lisäksi analysoimme myös joitakin piirustuksia ja kuvia. Lemminkäisen lasten aineistojen ohella käytössämme on myös jaalalaisen koulupojan ainekirjoitus sisällissodan tapahtumista kotikylässä. Fragmentaarinen mutta samalla intensiivinen aineisto antaa tilaisuuden tarkastella, miten lapset ja nuoret kokivat sodan.

Suomalaisen lapsuuden historiaa on Saara Tuomaalan mukaan tutkittu kasvatuksen, kasvattajien ja perheen historiana. Lapset ovat olleet aikuisten vallankäytön ja toimenpiteiden kohteita, ja hyvin usein vielä erilaisten instituutioiden toiminnan kohteita.⁶ Jos lapsi on subjektina ollut tutkijan näkyvillä, aineistona ovat lapsuuttaan kertoneet tai muistelleet aikuiset. Lapsuuden aikainen näkökulma on sitkeästi pysynyt piilossa. Lasten tuottamia aineistoja on yli-päättään varsin vähän ja ne ovat haastavia lähteitä. Lapset kirjaavat satunnaisia tapahtumia tai tekemisiään, mutta jäsentävät har-

voin niiden merkitystä. Lasten aineistoja luonnehtii hetkeen tarttumisen periaate, ei kausaalisuhteiden pohdinta tai ilmiöiden merkityksellistäminen. Seuraavassa kohdistamme huomion erityisesti lasten ja nuorten jättämien aineistojen sisältämiin tunteisiin ja tuntemuksiin. Haluamme kokeilla, voisiko tunnetason tulkitseminen tarjota avaimen lasten omakätisten aineistojen lukemiseen. Voisiko tunnerepertuaaria lukemalla päästä lähemmäs historian lasten näkökulmaa?

Ajattelemme, että tunteiden kautta voi tarkastella paitsi yksilöiden tapaa kokea erilaisia ilmiöitä, myös hahmottaa lasten ja aikuisten vuorovaikutuksen luonnetta sekä lasten subjektiivista historiallisissa tapahtumissa. Ovatko lasten tunteet ja tuntemukset osa kollektiivista tunnerepertuaaria, joka vallitsi tiettyssä historiallisessa tilanteessa? Miten yhteiskunnallinen tai yhteisöllinen tunnejärjestys suuntasi ja kontrolloi lasten ja nuorten tunteita? Kääntyikö naapuri tai leikkiveri sisällissodan kahtiajakautumisen myötä myös lapsen silmissä viholliseksi? Millaiset tunteet olivat sodan aikana sallittuja ja millaiset kiellettyjä verrattuna rauhan ajan tunnerekisteriin? Ja mitä ongelmallisille tunteille ja teoille tapahtui sodan jälkeisessä tilanteessa?

Tunteista

Vastakohtana sitkeästi elävälle käsitykselle, jonka mukaan tunteet olisivat ajattelusta

4. Matti Virtanen on todennut erityisesti vuosina 1899–1903 syntyneiden olleen ”otollisessa iässä” sille, että sisällissodan ajasta tuli heidän sukupolvensa avainkokemus. He olivat sodan aikaan 15–18-vuotiaita, iässä jolloin mieli jäsentyy uudelleen ja ihminen on otollisessa iässä maailmankuvan kehittymisen kannalta. Matti Virtanen (2003) 'Nuoren Suomen traditio sukupolvien ketjuna' teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, Helsinki: SKS, 39–44.

5. Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen (2003) 'Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan' teoksessa Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, Helsinki: SKS, 13.

6. Saara Tuomaala (2004) *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*, Helsinki: SKS, 25.

erillisiä ja ”järjenvastaisia”,⁷ useat psykologit ovat 1980-luvulta lähtien olleet sitä mieltä, että tunteet ja kognitio ovat vahvasti sidoksissa toisiinsa. Ihminen voi oppia hallitsemaan ja muokkaamaan tai uudelleen suuntamaan esimerkiksi ongelmallisia tunteita, kuten vihaa ja pelkoa. Tunteet eivät tällöin tuota automaattisia tai tiedostamattomasti kumpuavia reaktioita, vaan riippuvat myös tietoisesta ja tavoitteellisesta toiminnasta.⁸ Myös kulttuuriantropologit ovat viime vuosikymmenien aikana kiinnittäneet huomiota tunteisiin kulttuurisesti spesifeinä, kontrolloituina ja arvotettuina tekijöinä. Ongelmaksi on kuitenkin jäänyt sen ratkaiseminen, mikä on kulttuurin vaikutusta ja mikä pohjimmaisten universaalien psyykkisten tekijöiden vaikutusta, mikä on kulttuurisesti opitun ja universaalisti ihmisen psyykessä piilevän keskinäinen suhde.⁹

Esimerkiksi William M. Reddy kritisoi tunteiden antropologiaa sokeudesta historialliselle muutokselle. Tunteita tutkineet antropologit kyllä tunnustavat historian vaikutuksen tunteisiin, mutta eivät pidä tunteita osana historiaa, sanoo Reddy.¹⁰ Huomionarvoista kulttuurin vaikutusta tunteiden ilmenemisessä ja ilmentämisessä selvittäneissä etnografisissa tutkimuksissa on yhden yhteisen piirteen osoittaminen erilaisille kulttuurisille tapauksille: ”Tunne on mitä tärkein pyrkimysten alue; ja ihmiset arvos tavat itsessään ja ihailevat muissa kykyä hallita tunteita, vaikka tunnustavatkin sen vaikeaksi ja muuttuvaksi”.¹¹ Tunteiden kontrolloimisella on ollut moraalinen ulottuvuus: ihmisistä tulee sosiaalisesti ja moraalisesti parempia, jos he kykenevät hallitsemaan tunteitaan.¹²

Jos siis yksilö kokee tärkeäksi hallita tiettyjä tunteita (viha, aggressio, suru, riemu ym., jotka määräytyvät kulttuurisesti eri tavoin hallinnan tarpeessa oleviksi), samalla tavoin yhteisöt pyrkivät hallitsemaan ja kontrolloimaan ei vain yksilöiden vaan myös kollektiivien tunteita – tai valtaapitävät voivat myös hyväksikäyttää kollektiivisiä tunteita esimerkiksi lietsomalla tiettyjä tunteita ja aikaansaada niiden avulla toivoimaan reaktioita.

Sota lienee yksi vahvimmin tunteisiin ve-

toavista ilmiöistä, koska siihen sisältyy vihollinen, joka uhkaa turvallisuutta sen kaikissa muodoissa: oma ja läheisten henki, terveys ja toimeentulo sekä koti. Sota murtaa niin yhteisön kuin yksilön arjen. Epävarmuutta, muutosta, pelkoa ja kauhua voidaan koettaa kestää tiivistämällä yhteisöllisyyttä yhteisen vihollisen edessä.¹³ Viholliseen projisoidaan kielteisiä tunteita, jotka tiivistyvät eräänlaiseksi viholliskuvaksi.¹⁴ Useat näistä kielteisistä tunteista ovat lisäksi sellaisia, joita yhteisöt pyrkivät muutoin kontrolloimaan ja pitävät epäsopivina (viha, inho, katkeruus, kostonhalu). Sodassa vihollisen vihaaminen on kuitenkin poliittisesti ja moraalisesti sallittua, ja poliittiset tilanteet puolestaan saavat sodan myötä emotionaalisen ulottuvuuden.¹⁵

Sisällissota on kielteisten tunteiden kannalta ongelmallinen ilmiö. Vihollinen ei ole kasvoton muukalainen, toisen valtion vierasta kieltä puhuva ja ehkä vierasta uskontokuntaakin edustava sotilas vaan oman kansan jäsen. Ero ”meidän” ja ”muiden” vä-

7. Anu Korhonen on selvittänyt länsimaista tapaa nähdä järki ja tunne toisilleen vastakkaisina. Dikotomia vahvistui uuden ajan alussa ja siihen liittyi myös sukupuolitettu ulottuvuus, jossa tunteet olivat alistettujen ja heikkojen naisten, järki taas vahvojen miesten ominaisuuksia. Anu Korhonen (2005) 'Kiehuva veri – vihaisuus uuden ajan alun Englannissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 1, 22.

8. William M. Reddy (2001) *Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Port Chester, New York: Cambridge University Press, 14–17.

9. Reddy (2001) 37–38.

10. Reddy (2001) 45, 49. Reddyn mukaan tunteiden antropologian kyvyttömyys ottaa huomioon historiallinen muutos johtuu ennen kaikkea konstruktivistisestä tutkimusotteesta.

11. Reddy (2001) 57. Tunteiden kollektiivinen hallitseminen ja ohjaaminen (*emotional regime*) on olennainen osa poliittisten valtajärjestelmien vakautta.

12. Korhonen (2005) 22.

13. Kiinnostava on esimerkiksi I maailmansodan aikana joissakin maissa omaksuttu sotilaiden ”vihakasvatus”, joka hyödynsi patoutuneen vihan tunteita kanaivoimalla ne vihollista vastaan taistelutilanteessa. Sotilaan piti kuitenkin osata hillitä sokeaa raivoaan ja siksi hyvä sotilas kykeni paitsi vihaamaan vihollista, olemaan myös kylmäverinen ja tehokas. Risto Marjomaa (2004), 'Psykologien sotaanmarssi', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 490.

14. Viholliskuvan tunteisiin vetoavasta luonteesta, ks. Sinikka Wunsch (2003), 'Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 2, 263–276.

15. Korhonen (2005) 24.

lillä juontuu jostakin muusta kuin valtioiden välisestä valtopolitiikasta. Suomen sisällissodassa 1918 erot syntyivät yhteiskunnallisista eroista, poliittisesta epävakaudesta ja nälästä. Kuitenkaan kaikki työläiset tai köyhät eivät olleet punaisia, eivätkä kaikki paremmin toimeentulevat valkoisia.¹⁶ Kun sota päättyi, jälkeen jäi voittajia ja häviäjiä, joiden oli elettävä yhdessä, ja joilla molemmilla oli kantamuksenaan sotakokemusten muokkaama yhteisöllinen tunnerekisteri. Häviäjissä kyti nöyryytetty katkeruus, voittajissa oikeutetuksi koettu ylemmyys. Molemmilla puolilla sodan päättyminen merkitsi sodan nostattamien hurjien tunteiden ketjua: vastakkainasettelu ja väkivaltaiset teot jatkuivat epäinhimillisyytenä ja välinpitämättömyytenä.¹⁷ Jälkikäteen vastapuolta ja sen edustajia halveksuvat tunteet, ajatukset ja teot näyttivät järjettömiltä ja kohtuuttomilta. Kielteiset tunteet eivät satuttaneet vain vihollista, vaan myös itseä. Ne asettivat tunteiden haltijan inhimillisen moraalin kyseenalaiseksi.

Tunteilla on paikkansa yhteisöjen moraalieetoksessa eli tunteet ovat osa moraalin ja mentaliteetin muotoutumista. Erityisesti kunnia ja häpeä ovat tunteita, jotka rakentuvat mitä sosiaalisimmin ja ovat siten sidoksissa yhteisöllisiin tunnetiloihin.¹⁸ Suomessa sisällissodan jälkeisiä vuosia voi sanoa vallinneen voittajien omaksuma kunniaan vapaana ja valkoisena pitämisestä sekä hävinneisiin projisoitu häpeä. Toisaalta seuraavassa käsittelemämme lasten ja nuorten aineistot kuvaavat myös sitä, miten voittajien joukossa varttuvat tunsivat häpeää monista omista tunteistaan ja ajatuksistaan sodan aikana samoin kuin läheisten aikuisten roolista sodan osapuolina. Lapset ja nuoret perivät sisällissodasta, sukupolvensa avainkokemuksesta, tunteita, joiden kanssa täytyi tehdä henkilökohtaista tiliä tavalla tai toisella.

Hilpeä, huoleton lapsuus?

Muistellessaan elämäänsä 1900-luvun alun Jaalassa Lemminkäisen perheen lapset ovat tuoneet vahvasti esiin lapsuuden onnellisena aikana. Onnellisuus ei merkinnyt joutilaisuutta tai huolettomuutta, vaan ennen

muuta turvallisuutta ja mahdollisuutta sukkeltaa leikin avulla mielikuvitusmaailmaan. Esimerkiksi teoksessa *Lemminkäisen lapset: Kuvakertomus isoäidin ajalta* (1980) kodin piiri, leikit ja perheen jäsenet kuvataan muistelupätkissä kaukaiseksi hyväksi uneksi, eräänlaiseksi ikuiseksi sunnuntaiksi. Seuraava Marian muistelupätkä on Lemminkäisille tyypillinen tapa puhua vuosikymmenien takaisesta lapsuudesta:

”Istun saunassa ja kuuntelen. Retuutin männyt ovat ikivanhoja ja tuuheita. Ne humisevat ja huokailevat. Järveltä kuuluu Hiidensalmi-laivan kimeä kirkaisu. Käki kukkuu. Karjankellot kilisevät illalla Mettäkujalla. Ilta-aurinko loistaa ja pöly nousee ilmaan. Kuulen tuvan ison oven äänen. Olen puolinukuksissa.”¹⁹

Tällainen aikuisen retrospektiivinen näkemys paitsi korostaa aikuisiän vastuuta ja velvollisuuksia mitätöi samalla lapsen kokemusta. Lapsena koetut huolet osoitetaan vähäpätöisiksi aikuisuuden rasituksiin verrattuna. Päiväkirjamerkinnot osoittavat kuitenkin, kuinka perustellut pelot ja epämääräiset uhkat ahdistivat Lemminkäisenkin lapsia.

Marian päiväkirjasta vuosilta 1913–19 voi lukea leikin ja hauskanpidon ihanan maailman lisäksi koko kirjon arkista työtä, johon lasten oli osallistuttava. Lapset noutivat vettä kaivosta ja maitoa lähitaloista, juoksivat

16. Ohto Manninen (1993) 'Taistelevat osapuolet', teoksessa Ohto Manninen (toim.) *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta*, Helsinki: Painatuskeskus; Valtionarkisto, 146–151.

17. Ks. esim. Marko Tikka (2006) *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921*, Helsinki: SKS.

18. Kunnian ja häpeän tunteet ovat vahvasti kulttuurisidonnaisia. Jokin asia voi tuottaa kunniaa yhdessä kulttuurissa, mutta häpeää toisessa. Sari Näre ottaa esimerkiksi naisten ympärileikkauksen. Sari Näre (1999) 'Tunteet yhteiskunnan säätelyssä', teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*, Helsinki: SKS, 9.

19. 'Maikku muistelee' (1980) teoksessa Satu Aaltonen, Elina Nuolivaara, Kristiina Tuura, Jouko Rytkönen (toim.) *Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta*, Helsinki: Tammi, 23. Teoksessa on vastaavat kauniit lapsuuskuvaudet myös Ainolta, Veeralta ja Esteriltä.

kauppa-asioilla, leipoivat ja keittivät kaikkien suurta herkkua kahvia, kuorivat perunoita, siivosivat, pyykkäsivät ja tiskasivat, hoitivat pienempiä sisaruksiaan, paimensivat lehmää, ruokkivat kotieläimiä ja kitkivät kasvimaata. Kesäisiin uintiretkiinkin kuului pyykinpesua ja marjanpoimintaa.²⁰

Huoli toimeentulosta ja siitä, millainen kuva yksilöistä ulospäin syntyi, painoi lasten mieltä. Kun sunnuntaivierailu mummolaan on piirustuksessa kuvattu pullantuoksuksena, välittyä päiväkirjasta myös harmi siitä, ettei kaikilla lapsilla ollut kunnollisia vaatteita.

Onnellisuus ei siis rakentunut varallisuuden perusteella. Lemminkäisen perhe eli melko vaatimattomasti isän puusepän ja asiointisijan töistä saamien tulojen varassa. Työnjako oli selvä: Isä kulki kylillä töissään, äiti huolehti kotona lapsista, lehmästä, siioista ja kasvimaasta. Varsinaista viljelystä tai viljelysmaata perhe ei omistanut. Niinpä toimeentulo oli riippuvainen myös talouden

suhdanteista, kuten vuosina 1916–18 kouriintuntuvasti ilmeni. Pienen maalaiskylän asukkaille, lapsillekin, oli selvää, että joukkoon kuului rikkaampia ja köyhempiä. Lasten piirustuksissa ja tarinoissa esiin marssii koko sosiaalinen kirjo, samoin tyttöjen paperinukkemaailmaan kuului yhtä hyvin aateliaisia kuin ruskealle pahville piirrettyjä köyhiä ”honnilaisiakin”.

Onnellinen lapsuus oli ennen kaikkea oman perheen turvallisuutta, sitä, että kaikki perheenjäsenet voivat hyvin ja olivat läsnä. Vanhempien menettäminen oli peloista pahimpia. Pelkästään vanhemmista (ja sisaruksista) eroon joutuminen useammaksi kuukaudeksi aiheutti murskaavan koti-ikävän, jota sentään saattoi lievittää kirjein. Mutta kun äiti kaatui opetellessaan ajamaan pyörällä tai kompastui tuvassa, hätääntyivät lapset pahanpäiväisesti: Ei kai äiti vain kuollut?²² Lemminkäisen naapurustossa asui lapsia, jotka olivat menettäneet vanhempansa.²³ Näiden orpolasten toimeentulon

”Tänään menemme sitten mummulle kaikki. Se oli kiusallinen asia kun Uunolla ja Joukolla oli niin huonot vaatteet, mutta siitä kuitenkin jotenkin selviydyttiin, kun Ester paikkasi Joukon takin. Salusiinit vedettiin oven eteen ja ovet pantiin reikeliin.

Me lapset läksimme edeltä ja Isä ja Äiti tulivat jälestä [...]. Manni kantoi koko ajan Uunoa ja minä talutin Joukoa.

Lystiä oli kulkea aurinkon paisteessa ja kukkien helottaessa mummulle kesäisenä aamu-päivänä.”²¹

Maria Lemminkäinen on kuvannut perheen vierailun mummolaan heinäkuun 1914 sekä maalaukseen että päiväkirjaansa.

niukkuus sekä elämän epävarmuus ja turvattomuus osoittivat, kuinka riippuvaisia lapset olivat vanhemmistaan ja näiden työkyyvystä.

Maailma murtaa idylliä

Yhteiskunnallisia tapahtumia ja niiden merkitystä lapset hahmottivat muun muassa seuraamalla aikuisten keskusteluja ja reaktioita. Lemminkäisen tytötkin listasivat päiväkirjaansa tuokioita, jolloin heillä oli tilaisuus kuunnella aikuisten keskustelua. Vaikka mahdollisuus tällä tavalla kurkistaa aikuisten maailmaan oli houkutteleva ja kirjaamisen arvoinen, eivät puheenaiheet lopultakaan suuresti kiinnostaneet. Päiväkirjoissa mainitaan harvoin, mistä aikuiset keskustelivat, vaikka he olivatkin tehneet sitä lapsen mielestä ”kauvan aikaa, kaikista asioista”.²⁴

Usein tietoja kertyi vain satunnaisina keskustelunpätkinä ja sirpaleisina huhuina, ja niiden merkitystä oli vaikea arvioida ilman riittävää perehtymistä poliittisiin ilmiöihin. Ester kirjasi muistiin maidonhakumatkalla kuulemansa väitteen, jonka mukaan ”ryssät” alkaisivat tehdä kotitarkastuksia.²⁵ Isonsisarensa kanssa kahdestaan Ruotsinpyhtäällä asunut Ester ei kuitenkaan pohdiskele, mitä sisarukset tekisivät, mikäli tarkastuksista tulisi totta. Häntä asia ei ilmeisesti pelottanut eikä huolettanut. Muutamaa päivää myöhemmin tuli tieto suurlakon alkamisesta. Tuota tapahtumaa Ester kommentoi jo 20.11.1917, mutta hän on jälkeensä korjannut merkintäänsä. Päiväkirjassa lukee nyt ”Voi kun ollaa peloissamme”, mutta sana ”peloissamme” on korvannut jonkin toisen, alkuperäisen ilmauksen.²⁶ Kyseisen päivän muista merkinnöistä käy ilmi, etteivät sisarukset kokeneet lakon millään tavalla uhkaavan turvallisuuttaan. Ainoa huoli oli päästäisiinkö jouluksi kotiin.

Päiväkirjoista on toisinaan vaikea lukea, millaisen merkityksen lapset ja nuoret antoivat erilaisille yhteiskunnallisille ja historiallisille tapahtumille. Varsin usein päivittäiset sattumukset kirjattiin kaikki kronologisesti ja samanarvoisesti niitä enempää pohtimatta. Päiväkirjaan ei vain merkitty tapahtumia, vaan muistiin kirjaamisen ohel-

la päiväkirjalla oli myös ajanvietteen tehtävä. Aika kului vitkaan varsinkin sydäntälvella. Pakkassääät ja lyhyet päivät rajoittivat harrastuksia; toisinaan myös niukkuus ja nälkä kavensivat elämän pakollisten askareiden katkomaksi oleiluksi, makoiluksi ”hämärän hyssyssä”.²⁷ Pitkästyttävien päivien teksti onkin kuin reaaliaikaista tajunnan virtaa, tapahtumattomuuden täyttämistä ja ajan kuluttamista loruilla ja lallatuksella. Nuoruuden kynnyksellä koti, kotikylä ja arkiset toimet kävivät liian tutuiksi ja tavanomaisiksi. Seitsemäntoistavuotias Maria toivoi tulevan juhannusaaton olevan ”kevyt ja lysti” kaikkien, jo menneiden, ikävien kesäpäivien vastapainoksi.²⁸

Historialliset hetket paljastuvat historiallisiksi usein vasta jälkeensä. Suomen itsenäistymisen tapahtui ilman, että Maria (tuolloin 18-vuotias) ja Ester olisivat sitä lainkaan huomanneet. Joulukuun muistiinpanot koostuvat aiempien tapaan arkisten askareiden kuvauksesta. Alkuperäiset merkinnät päättyvät junamatkaan kotiin 10.12. Siihen mennessä ei Suomen muuttunutta valtiollista asemaa päiväkirjoissa kommentoitu, mikä onkin aivan ymmärrettävää. Eihän sisaruksilla ollut Tesjoella juurikaan mahdollisuuksia saada tietoa ajankohtaisista tapahtumista. Heillä ei ollut myöskään aikuista, joka olisi tulkinnut heille, mitä itsenäisyys ja vapaus tarkoittivat. Jälkeensä tällainen tietämättömyys on jotenkin harmittanut, ja päiväkirjaan on lisätty asiaa koskeva merkintä ja piirretty Suomen lipun kuva.²⁹

20. Maria Lemminkäisen päiväkirja 1913–1919. Alkuperäinen päiväkirja Viena Hakon hallussa. Vastaavasti myös Margareetan, Esterin ja Veeran päiväkirjoissa kuvataan työntekoa. (Veera Lemminkäisen alkuperäinen päiväkirja on Elina Nuolivaaran hallussa.)

21. Maria Lemminkäisen päiväkirja 1.6.1914.

22. Ester Lemminkäisen päiväkirja 14.11.1917. Alkuperäinen päiväkirja Ester Taarnan hallussa.

23. Jaalan seurakunnan pääkirjat ja lastenkirjat 1910–1920. Jaalan seurakunnan arkisto (JSrkA), Jaala.

24. Maria Lemminkäisen päiväkirja 1.6.1914.

25. Ester Lemminkäisen päiväkirja 19.11.1917.

26. Ester Lemminkäisen päiväkirja 20.11.1917.

27. Ester Lemminkäisen päiväkirja 4.12.1917.

28. Maria Lemminkäisen päiväkirja juhannusaatonaatto 1916.

29. Ester Lemminkäisen päiväkirja 4.–10.12.1917. Tämän jälkeen tehtyjen muistiinpanojen kirjaamishetkes-

Piirustus Ester Lemminkäisen pikkuvihkosta 1910-luvulta.

Vaikka lisääntynyt yhteiskunnallinen liikehdintä ja levottomuus näyttivät muuttuvan Lemminkäisen lasten todellisuudeksi vasta keväällä 1918, he huomasivat ja rekisteröivät sodan enteitä ja ensimmäisen maailmansodan kaikuja jo aiemmin. Kotikylän maalainen rauha rikkoutui jo talvella 1916–17, kun Jaalassa aloitettiin ”patterityöt” eli vallitusten, juoksuautojen ja poteroiden rakentaminen. Ne olivat osa Pietarin suojaksi rakennettua puolustuslinjaa. Työt jatkuivat syksyyn 1917 saakka. Tuona aikana vallitöissä oli kylänväen lisäksi monisatapäinen, muualta tulleiden työmiesten joukko, joista kolmisen sataa oli venäläisiä.³⁰ Jaalan kunnan asukasluku kasvoi lähes kolmanneksella, ja tämä väenpaljous – tai pikemminkin miesten paljous – oli pakkaantunut kirkonkylän alueelle. Pienen kylän elämänmeno muuttui kouriintuntuvalla tavalla. Margareeta Lemminkäinen kirjoitti päiväkirjaansa toukokuussa:

”Tämä vuosi on ollut niin paljon erilaisempi kuin kaikki muut menneet vuodet. Ennen oli tämä kylämme niin hiljainen, mutta nyt

on kaikki muuttunut. Nyt on täällä elämää ja liikettä.”³¹

Lemminkäisen perheen isällä oli ollut koko talven 1916–17 niukasti työtä ja perhe eli alituisten toimeentulohuolien kanssa. Kun isä sai osansa patteritöistä, ”[k]oko talvi suruineen ja huolineen oli kuin pois pyyhkäisty. Nythän tulisi hiukan helpompaa”, iloitsi Margareeta.³² Perheen kahdestatoista jäsenestä kuusi oli jollain tavalla ansiotyössä vuonna 1917, ja 19-vuotias Margareeta merkitsi päiväkirjaansa pennilleen, mitä kukin tienasi missäkin vaiheessa. Aivan selvästi kaikkien kynnelle kykenevien panos

tä ei ole varmuutta. Ilmeistä on, että alkuperäistä tekstiä on käsitelty ja muokattu aikuisiällä, eikä lisäyksiä tai muutoksia voi varmuudella tunnistaa mahdollisista alkuperäisistä merkinnöistä.

30. Esko Salminen (2004) *Jaalan historia. Vesikansan vaiheet muinaisista ajoista 2000-luvulle*, Jaala: Jaalan kunta, 232–233.

31. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 8.5.1917. Alkuperäinen Kirstiina Nuolivaaran hallussa. Margareeta on kirjannut alkuvuoden tapahtumat ylös mainittuna päivänä.

32. Ibid.

Aukeama Lemminkäisen tyttöjen nimettömästä pikkuvihkosta 1910-luvulta.

oli tärkeä toimeentulon kannalta. Margareeta itse oli kassanhoitajana ja myyjänä patterityömaan johdosta kylälle perustetussa työmaaruokalassa.

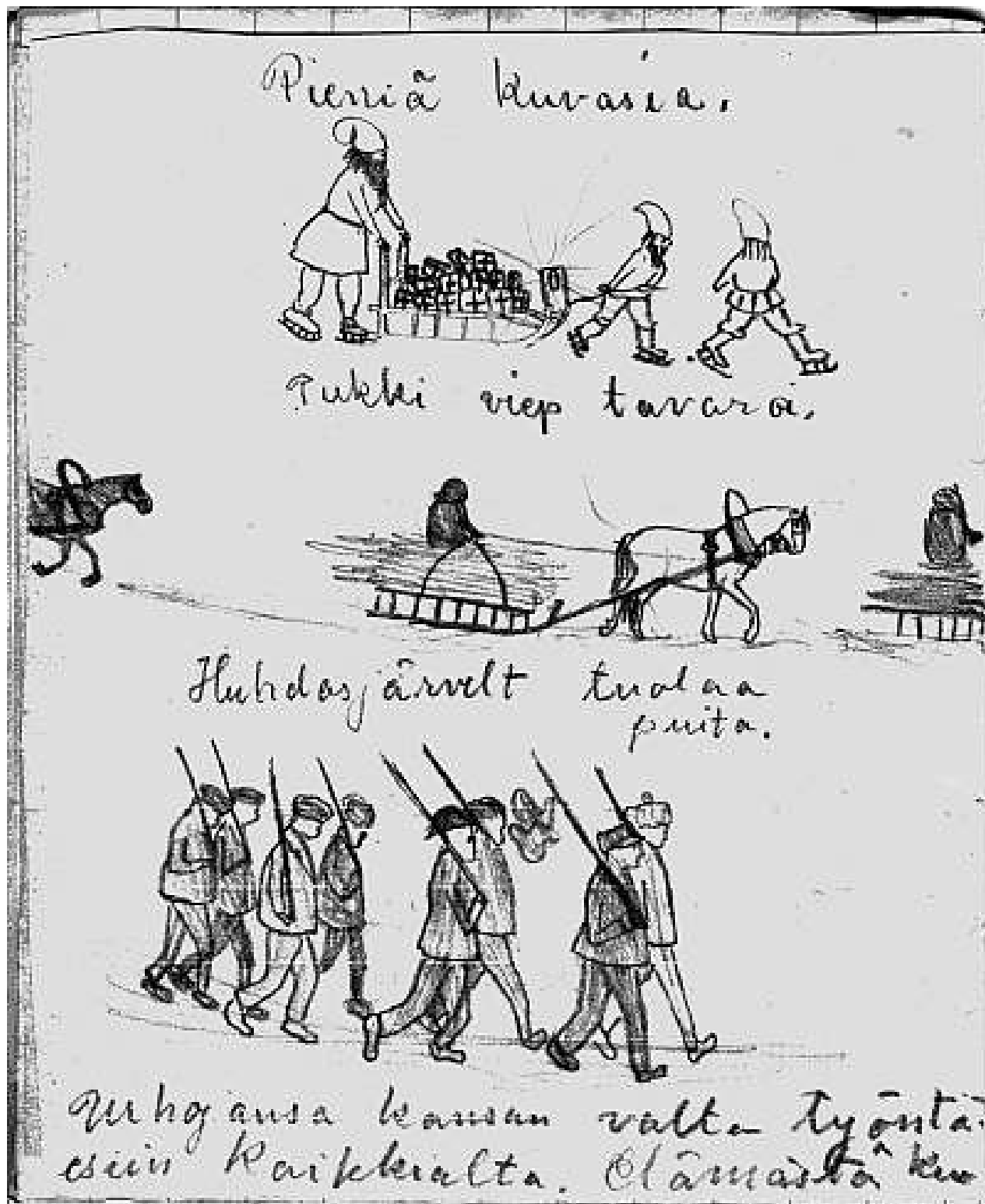
Laman, työttömyyden ja nälän puristuksessa eläville kyläläisille työmaa toi leipää, mutta sen myötä tulleita kuljeskelevia miesjoukkoja on aina pidetty eri syistä ei-toivotuna ilmiönä. Jaalassa tähän liikehdintään liittyi vielä poliittisia latauksia, joiden merkitystä oli vaikea hahmottaa. Lemminkäisten lasten naapuri, koulu- ja leikkiveri Tauno (s. 1900) muisteli myöhemmin, kuinka vähän hän 17-vuotiaana oli ymmärtänyt:

”Jonkunlaista järjestötoimintaa vallityöläisten keskuudessa myöskin oli, koska muistan, että meillä oli pienet punaiset kirjat ja maksoimme myös jäsenmaksun jonnekin. Olin silloin vielä niin nuori, etten ymmärtänyt, oliko se työväenyhdistys vai ammatillinen järjestö. Muistan vain, että eräänä maaliskuun aamuna meille ilmoitettiin, että nyt on Venäjällä vallankumous ja kaikkien on laitettava punainen nauha takin rintaan.”³³

Lemminkäisen lapset kirjasiivat tapahtumia, kun ne saapuivat konkreettisesti kotiovelle tai kun he näkivät vanhempien(sa) reagoivan niihin. Maria Lemminkäinen hämmästeli päiväkirjassaan 25.6.1917, mitä miehiä taloon oli oikein tulossa. Nämä osoittautuivat patterityömaalle töihin tulleiksi miehiksi, jotka kyselivät majoitusta.³⁴ Maria ei tuoreeltaan kommentoi työmiehiä, heidän käyntiään tai työmaata. Mutta muutamia päiviä myöhemmin hän kuulee setänsä valittaneen, kuinka työmaalla suoritettut poraukset olivat vaurioittaneet tämän taloa. Se saa nuoren tytön puuskahtamaan: ”Kirous ja kuolema sille, joka mokomain laitosten tähden tarvelee toisen elinehdot, joiden eteen ikänsä on työskennellyt!” Seuraavana päivänä hänen on käytävä kylälle perustetussa, työmaan väelle tarkoitettussa työväen ruokalassa, jossa hänen vanhempi sisarensa Margareeta oli työskennellyt jo pari viikkoa. Tämän pyynnöistä huolimatta Maria kieltäy-

33. Muistitieto 175. Muistitietokokoelma Itsenäisyys ja kansalaissota 1917–1918. Työväen arkisto.

34. Maria Lemminkäisen päiväkirja 25.6.1917.

Aino Lemminkäisen "Runo kirja", pieni vihkonen, joka on ommeltu kokoon perheen isän asiapapereista. Niiden tyhjille taustapuolille Aino piirteli kuvia ja kirjoitti runoja.

tyy tulemasta sisälle: "En astu jalallainkaa mokomaa pesää!"³⁵

Marian vallitusmiesten työmaaruokalaa kohtaan tuntema vastenmielisyys osoittaa, kuinka kylän väki oli jaettu omiin ja vieraisiin jo ennen kuin poliittiset aatteet jakoivat

väen uudelleen punaisiin ja valkoisiin. Tuskinpa Maria kuitenkaan alkoi inhota naapurin Taunoa, vaikka tämä työskentelikin linnoitustyömaalla. Sieltähän Lemminkäisen isäkin sai toimeentulonsa.

Lasten maailmaan ja tietoisuuteen tun-

keutui vähitellen tapahtumia, jotka olivat liian suuria hallittaviksi: vallankumouksia ja sotia. Maailma työntyi kirkonkylälle liikehdintänä ja levottomuutena, jonka syyt olivat kaukana oman yhteisön rajojen ulkopuolella. Niihin eivät edes isä tai äiti voineet vaikuttaa, pikemminkin päinvastoin. Aikuiset ja heidän ylläpitämänsä instituutiot näyttivät suorastaan voimattomilta. Punakaartin ottaessa vallan kylällä helmikuussa 1918 pappilasta tuli yhdistetty kirkkoherran residenssi ja punakaartin esikunta. Koulunkäynti katkeili useampaan kertaan punaisten joukkojen ottaessa tilat majoituskäyttöön.³⁶

Yhteisö sodassa

Sisällissodan puhjettua Jaalan alue kuului punaisten Keskiseen rintamaan, mutta Kouvolan ja Lahden välinen alue oli lähinnä miehittämätöntä ei-kenenkään-maata helmikuun lopulle asti. Paikallinen punakaarti koottiin helmikuun aikana, ja sen vahvuus oli 150 miestä ja 16 hevosta sekä yksi konekivääri.³⁷ Se oli sekä mies- että tulivoimaltaan rintamalahkon pienimpiä osastoja. Pian sen jälkeen kun punakaartille oli hankittu Kouvolasta aseet ja amukset, se valtasi kirkonkylän strategisesti keskeiset paikat puhelinkeskuksen ja elintarvikelautakunnan, tarvittavia majoitustiloja sekä takavarikoi elintarvikkeita ja polkupyöriä. Tuolloin myös isä Antti Lemminkäisen kulkuväline otettiin talteen. Lemminkäisen perheen isä oli kunnan elintarvikelautakunnan jäsen, ja hän joutui asemansa vuoksi kiistelemään punakaartin kanssa viljan jakelusta. Nuorisoseurantalolle sijoittunut punakaartin esikunta muutti vielä helmikuun loppupuolella pappilaan, jonne myös kirkkoherra Kustaa Palmunen jäi asumaan.³⁸ Jaalan kylä pysyi punakaartilaisten hallussa helmikuusta huhtikuun loppuun asti, ja tuon ajan Lemminkäisen perhe koki elävänsä kuin vihollisen saartamana.

Jaalan kylä jäi sisällissodan sivunäyttämöksi. Siellä ei käyty lainkaan taisteluja, mutta niiden äänet kantautuivat kylään ja muistuttivat sodasta. Jaalalaisen koulupojan ainekirjoitus ”Sota-aika (Suomessa vuonna 1918)” kuvaa konkreettisesti niitä jännityksen ja pelon tunteita, mitä jaalalaiset lapset

(ja aikuiset) kokivat sodan aikana. ”Ajattelinkin että tuonelan engeli siellä niittää viljojaan”, kirjoitti koululainen tunnelmistaan. Aika ajoin kylän läpi marssi punaisia joukkoja. Muutaman kerran perhe piiloutui kuoppaan suojaan kiväärien räntinää, joka kuului väliin lähempänä kotia. Huhtikuun 18. päivänä piti taas piiloutua maakuoppaan, kunnes kiväärien pauke lakkasi. Tuona päivänä pojan isä ja veli katosivat kotoa: ”En tienny tulinko heistä ainiaaksi eroide-tuksi kyyneleet tungiva väkisin silmiini. Kotini tuntui tyhjältä ja kolkolta, joka ei kyliksi suonut rauhaa kaikille.”³⁹

Epävarmuus, sota, sotilaat ja väkivallan uhka siirtyivät myös Lemminkäisen lasten piirustuksiin.⁴⁰ Pikkuvihkosen sivulla on kolme erilaista kuvaa, jotka kuvaavat sekä mielikuvitusmaailmaa, arjen työntekeä että sotaa arjen murtumana. Ylimpänä olevassa kuvassa Joulupukki tonttuineen vie reen täydeltä lahjoja niitä odottaville lapsille. Se on eräänlainen toivekuva. Lemminkäisen lasten piirrosten joukossa on lukuisia kuvia joulusta, joulun odotuksesta, jouluvalmisteluista sekä tarinoita tontuista. Keskimmäisessä kuvassa on arkinen toimi: naapurikylältä tuodaan puukuormaa. Alimmassa kuvassa marssivat punakaartilaiset kiväärit olallaan. Hahmojen alapuolelle on kirjoitettu pätkä punakaartilaisten marssista: *Urhojansa kansan valta työntää esiin kaikkialta. Elämästä kuol...]* – paperia lienee leikattu pienemmäksi ja tekstin loppuosa puuttuu.

35. Maria Lemminkäisen päiväkirja 27.–28.6.1917.

36. Nimismiehen kertomus. F 121. Sota-arkisto; Luokkien päiväkirjat. Kansakoululautakunnan arkisto Ad:14–15. Jaalan kunnan arkisto, Jaala.

37. Jussi Lappalainen (1981) *Punakaartin sota. Punaisen Suomen sota 1918*, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 14–15, 82. Ks. myös liitekarta 2. Punaisten keskinen rintama 1.2.–10.4.1918 ja liitekarta 8. Punaisten keskinen rintama 7.4.–5.5.1918.

38. Jaalan punakaartin esikunnan päiväkäsky 16.3.1918. Kansio 35. Sarja HKJ. Työväen arkisto; Nimismiehen kertomus. F 121. SA; Pikkukokoelmat 926:1. SARk.

39. Arvi Töyrylän alkuperäinen kirjoitelma on Eemil Saarelan hallussa, Jaalan kansalaisopiston perinnepiiri.

40. Pikkuvihkosen sisältämissä papereissa on suoje-luskuntatoimintaan liittyviä asiakirjoja tai asianajovaltakirjoja. Paperista ja muista piirustusvälineistä oli alituinen pula.

Punakaartin marssilaulun sanat viittaavat siihen, että poliittiset laulut ja iskulauseet olivat lapsillekin tuttuja, mutta eivät tabuja. Todellisuus ei ollut ideologisesti mustavalkoinen. Arjesta selviytyminen oli tärkeämpää kuin puolen valitseminen, mistä oli kylällä runsaasti esimerkkejä. Lemminkäisen naapurinpoika Tauno oli liittynyt – omien sanojensa mukaan päivärahojen ja toimeentulon toivossa – kaartiin oltuaan patteritöiden päätyamisen jälkeen puoli vuotta työttömänä. Tuona aikana hänen, pikkusisaren ja isoäidin toimeentulo oli Taunon metsästyksen ja isoäidin ompelutöiden varassa.⁴¹

Lemminkäisen tyttöjen päiväkirjoista ilmenee, että sisällissodan aikana myös lapset joutuivat ennen pitkää puolta valitsevien aikuisten vanaveteen. Päiväkirjoihin kirjattiin poliittisten kahtiajakojen nostattamia tunteita lähipiirissä koetun valossa. Punaisien pitäessä valtaa Jaalassa epätietoisuus kalvoi, sillä tieto kulki vaivalloisesti, jos lainkaan, huhut sitäkin vilkkaammin. Margareeta merkitsi muistiin aikuisten keskustelun, jossa isä ja naapurin isäntä laativat ”suunnitelmia tulevaisuuden varalta ja mitä sitten tehtäisiin, kun on meidän vuoromme olla ’vallassa’ valkoisten saavuttua.”⁴²

Kylän miehiä lähti salaa valkoisten puolelle, kylään jääneet eivät uskaltaneet aina yöpyä kotona. Lemminkäisten lasten sotakokemuksissa 11.4.1918 oli käännteentekevä päivä, ”kaikkein pahin”, totesi Margareeta. Tuolloin naapurissa olevan Poterin talon isäntä joutui sanaharkkaan punaisten vartiosotilaan kanssa, joka ampui isännän tämän kotipihalle. Osa Lemminkäisistä ryntäsi pihalle ammuskelua ja huutoa kuultuaan. Lapset pelkäsivät, että heidän isälleen oli tapahtunut jotain. Toisten rynnätessä naapurin Margareeta jäi kotiin pikkulasten kanssa, Ester oksensi järkyttyneenä kamarissa. Pahinta oli, että Poterin isännän surman seurauksena punakaartilaiset kuljettivat isä Lemminkäisen ja kauppias Saarisen Kouvolaan kuulusteltavaksi. Sieltä miehet pääsivät vielä samana iltana pois. Antti Lemminkäinen joutui kotiarestiin ja silmällä pidon alaiseksi. Ensi töikseen hän nikkaroi vainajalle arkun. Koko huhtikuun loppupuoli kului

Margareetan mielestä ”kuin umpinaisessa säkissä. Ei mistään valon pilkkahdusta!”⁴³

Muilta rintamilta tulleiden tietojen perusteella päätettiin ilmeisesti 27. tai 28.4., että Jaalassa olleiden punakaartilaiden tulisi pyrkiä itään, kohti Viipuria ja Pietaria. Kaartilaiset lähtivätkin kylästä 29.4., ja seuraavana päivänä saapuivat valkoisten joukot. Kymenlaakson alueella punakaarti antautui 2.–4.5. useammassa eri vaiheessa ja vastarinnatta.⁴⁴

Kun valkoisten ja punaisten yhteenottoa odotettiin, Lemminkäiset siirtyivät yöpymään turvallisempaan paikkaan kirkonkylän eteläpuolelle Hausanniemeen. Kotona oli käytävä kuitenkin ruokkimassa eläimet. Tällä matkalla Margareeta kohtasi punaisia, jotka

”olivat menossa Nuorisoseuran talolle tanssimaan. Me toivoimme kaikessa hiljaisuudessa, että se olisi heidän ’kuolintanssinsa’, niinkuin se todellakin oli”.⁴⁵

Myöhemmin Margareeta on kirjoittanut perään ”surullista” ja marginaaliin: ”Elä kirjoita tätä, se tuntuu niin julmalle”.⁴⁶ Huhtikuun viimeisenä päivänä jännitys laukesi. Punakaartit vetäytyivät ennen valkoisten tuloa, eikä taistelua Jaalan kylällä syntynyt. Margareeta oli onnellinen: ”nauroin, lauloin ja huusin yksinäni. Oli niin mukava olla”.⁴⁷ Aikuisten vahvat ja kielteiset tunteet tunkivat kuitenkin nuoren tytön helpottuneisuuden lomaan. Kun Margareeta oli ollut hakemassa maitoa lähitalosta, emäntä ”huusi, kuis-kutti ja sähisi vuorotellen, kuin nyt on meidän vuoro olla *herroina* ja määrääjinä.”⁴⁸

Yksin ollessa Margareetan päällimmäiset tunteet olivat olleet ilo ja helpotus, mutta yhteisön jäsenenä hän toi julki toisenlaisia tunteita. *Minä* nauroi ja lauloi, *me* toivotti niille kuolemaa. Yhteisön aikuiset toimivat myös malleina siitä, milloin ja miten tilanteisiin kuului reagoida: voittajiksi osoittautuneisiin lukeutuva naapurin emäntä odotti tilaisuutta kostaa, isä liittyi suojeluskuntaan, tuli osaksi koneistoa, joka jakoi hävinneille tuomioita.

Ilo muuttui nopeasti uudennlaiseksi epävarmuudeksi. Perheen isästä tuli paikkakunnan suojeluskuntaan liittyttyään vankien ja

muiden Jaalan punaisten kuulustelija. Tytär Maria oli koko kesän suojeluskunnassa kirjuriina. Huhut punaisten talven mittaan tekemistä veriteoista kiertelivät kylää, ja pelättiin uutta yhteenottoa, kun jostain kuului kiväärinlaukauksia. Myöhemmin kyläläiset kuuluivat, että ”Jaalan lentävien” päällikkö oli omin päin jakanut kuolemantuomioita. Helatorstaista 9.5. tuli oikea veripyhä, kun kirkon takana teloitettiin 18 paikkakunta-laista. Päiväkirjaansa Margareeta on myöhemmin kirjoittanut edellisen tiedon perään: ”Isä oli monen puolesta suruissaan ja onneton mutta ei hän voinut heitä pelastaa.”⁴⁹

Lukittuja näkyjä, torjuttuja muistoja

Sisällissodan eläneet lapset ja nuoret ovat aikuistuttuaan kokeneet tarvetta siistiä ja sensuroida joitakin tunteita pois näkyvistä. Sodan ja poliittisen vastakkainasettelun nostattamasta vihasta ja suuttumuksesta, torjunnasta, luokittelusta ja tuomitsemisesta on pitänyt puhdistaa ei vain oma aikuisen kypsytyksellä sotaan etäisyyttä ottanut minä, vaan myös niitä läheisiä aikuisia, joiden maailmasta ja ajattelusta nuo tunteet olivat syntyneet ja siirtyneet. Matti Virtasen mukaan sisällissodan eläneiden nuorten sukupolvea yhdisti sodasta vaikeneminen. Sodasta, joka ei ollut näiden lasten ja nuorten sota, vaan heitä vanhempien taistelu,⁵⁰ tuli ”lukittu näky”, muisto jota ei haluttu muistaa.

Esimerkiksi Ester Lemminkäinen ei 100-vuotiaanakaan avannut sisällissodan lukittua näkyä. Kun yritimme tutkimushaastattelussa eri tavoin raottaa muistoja keväästä 1918, hän väisti ne vaikenemalla tai toteamalla, miten ikävää aikaa se oli ollut.⁵¹ Tutkijoina olimme jo etukäteen iloinneet siitä, että saisimme tilaisuuden haastatella virkeää ja omavoimaista vanhusta, jonka muisti kantoi vuoden 1918 tapahtumiin ja kauemmaskin. Hän ei kuitenkaan avannut vuoden 1918 muistoja ja tunteja meille, vaan piti kiinni vuosikymmenien varrella rakennetusta ”ikuisen lapsuuden kesän” kertomuksestaan. Tuloksena oli särötön narratiivi, erityisesti lapsuuden merkityksellistäminen onnelliseksi ajaksi,⁵² johon tuskan varjoja loivat vain aikuisena uudelleen kirjoitetut

päiväkirjat. Esterin tapaa torjua kyselymme kuvaa hyvin Ulla-Maija Peltosen luonnehdinta sisällissodan muistojen käsittelystä: ”Asiat ovat liian kipeitä muistaa ja liian vaikeita unohtaa.”⁵³

Tapa, jolla Lemminkäiset myöhemmin käsittelivät sotakevään päiväkirjojaan, kuvaa traumaattisen ajan tunnejälkiä.⁵⁴ Marian päiväkirja on vajavainen, Veeran päiväkirjasta on saksittu sotakevään sivut, Esterin päiväkirja on myöhemmin kirjoitettu aikuisen käsialalla isosisko Margareetan päiväkirjan kuvaamia tapahtumia mukailien ikään kuin yhteisesti koettua harmonisoiden. Ester palautti tapahtumia mieleensä siskon päiväkirjan avulla ja samalla valitsi, mitä halusi ja saattoi muistaa ja tuntea. ”Sota on kamalaa, kun sais pitää koko ajan silmäsä kiinni”, kuvaa Ester pois lukitsemiaan muistoja. Vaikka merkinnät on tehnyt aikuinen muistelijä, ylös kirjattuja tunteita voi pitää aitoina. Tunteet jättävät muistijäljen, jota on vaikea pyyhkiä pois. Ester koki, ettei voinut kirjoittaa

”niin kamalast kun se 11 p:vä huhtikuuta ol. Vieläkii tulee oksennus, kun ajattelen sit, kun ne tappovatten Poterin isännän meitin silmien eles. Ja mie huusin kauhiast ja

41. Muistitieto 175. Muistitietokokoelma Itsenäisyys ja kansalaissota 1917–1918. Työväen arkisto.

42. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

43. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

44. Lappalainen 1981, 242–250.

45. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

46. Kommentti lienee lisätty siinä vaiheessa, kun Lemminkäisen lasten aineistoa valikoitiin teokseen *Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta*.

47. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

48. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

49. Margareeta Lemminkäisen päiväkirja 1918.

50. Virtanen (2003) 44. Sisällissodasta ja vaikenemisestä ks. myös Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894*, Helsinki: SKS, 9–15.

51. Ester Taarnan (s.1902) haastattelu 26.9.2002 Kouvolassa.

52. 1980-luvun alussa tehty kirja *Lemminkäisen lapset. Kuvakertomus isoäidin ajalta* noudattaa jo tätä kaavaa ja sitä on myös Ester Taarna lukuisissa haastatteluissa, runoissaan ja esiintymisissään uusintanut.

53. Peltonen (2003) 9.

54. On tietysti mahdollista, että sotakuukausista on ollut olemassa myös lasten piirustuksia, mutta niitä ei edellä analysoitua lukuun ottamatta ole ollut käytettävissämme.

huutaisin vieläkin niin, että koko maailma kuulis, että sellaista ei saa tehä, mut ne tek vaa.”⁵⁵

Esterin kuvauksessa yhdestä punakaartilaisesta, joka ampui naapurin isännän, on tullut *ne*, punaisten kollektiivi, pelottava vastapuoli.

Valkoisten toimeenpanemat teloitukset alkoivat 2.5. Mirja Turusen mukaan valkoinen kosto oli Jaalassa ankaraa, sillä kun punakaartilaiset olivat surmanneet viisi ihmistä, valkoiset surmasivat 53 ihmistä.⁵⁶ Näiden joukossa olivat Lemminkäisen lasten luokkatoveri sekä kahden luokkatoverin vanhemmat veljet.⁵⁷ Valkoisten surmaamien joukossa oli viisi naista, joista yksi oli teloitushetkellä raskaana.⁵⁸ Nämä teloitukset lienevät olleet vielä naapurin isännän surmaakin vaikeampia muistettavaksi, sillä niistä ei löydy lyhyttä mainintaa enempää yhdestäkään päiväkirjasta. Lemminkäisen tytöt eivät myöskään kirjoita siitä, kuinka perheen isä oli mukana tuomitsemassa naapurin Taunoa pakkotyöhön.⁵⁹

Miia Vatkan mukaan lasten ja nuorten sota-ajan päiväkirjat (1940-luvulla) poikkeavat kerronnaltaan rauhan ajan päiväkirjoista. Päiväkirjoissa omakohtaisesti koetun osuus hupenee, ja sen sijaan he kirjaavat konkreettisten arkisten havaintojen ohella tiedonvälityksen ja propagandan toistamia teesejä kuten isänmaallisuutta ja sankaruutta. Tämän vuoksi sota-ajan muistiinmerkinät ovat yhtenäistyneet kollektiiviseksi kertomukseksi, jota tukee sanan ohella myös aiheenmukainen, aikuisten maailmasta lainattu kuvitus, esimerkiksi sankarilentäjän kuva tai Suur-Suomen kartta.⁶⁰ Muoto hämmästyttää aikuiseksi varttunutta kirjoittajaa itseäänkin, ja omakohtaisuuden ja omien tunteiden puuttuminen tulkitaan torjunnaksi: ”...täytyihän sen [sodan] vaikuttaa.”⁶¹

Tässä artikkelissa käsiteltyjen lasten ja nuorten ajatukset heijastavat tai ainakin ovat kirjanneet ylös aikuisten kollektiivista tunnerekisteriä. Lapsen näkökulmaa luonnehtii kuitenkin ihmettelevä ja hämmentynyt ulkopuolisuus. Väkivaltaisten tapahtumien keskellä lapset toivoivat epävarmuuden ja pelon ajan päättyvän vaikka vihollis-

sen ”kuolintanssiin” mutta samalla vangitseminen, kuulusteleminen ja teloittaminen olivat puolin ja toisin tuomittavia, ”sellaista ei saa tehä”. Jaalalaisen koulupojan kirjoitelma päättyy apeaan toteamukseen:

”Toukokuussa päättyi sitten tuo julma ja verinen kanppailu elämästä ja kuolemasta. En tiedä mitä se aikaan sai, vaan sen olen havainnut, että usiampaa kotiin se toi suruva ja kyyneleitä enemmän kun ilova.”⁶²

Helsinkiläisten koululaisten vuonna 1918 tekemiä piirustuksia ja kouluaineita analysoidessaan Ulla-Maija Peltonen on todennut niiden sisältävän myötätunnon osoituksia kaikkia sodassa kärsineitä kohtaan. Vaikka pääosin näkökulma on voittajien ja lapsille oli selvää, kenen puolella he itse olivat, tieto ei välittömästi sodan jälkeen merkinnyt myöhemmin vallitsevaksi tulleen voittajien virallisen tulkinnan siirtymistä lasten tallentamiin kokemuksiin ja näkemyksiin sodasta. Lasten kuvat ja sanat viestivät Peltosen mielestä ennen muuta siitä, että sota oli liian kauhea unohdettavaksi eikä se saisi koskaan toistua.⁶³

Vaikka tavanomainen arki palasi kesän tulon myötä Jaalaankin, kylän lapset ja nuoret olivat joutuneet näkemään aikuisten tekoja ja tunteita, joita eivät kokeneet omakseen, mutta joiden kanssa oli koko loppuelämä jotenkin selvittävä. Jälkikäteen oli tuskallista tajuta, että oman perheen jäsenet, ”tavalliset rehelliset kansalaiset”, kuten Marko Tikka ja sittemmin myös Mirja Turunen ovat tutkimuksissaan valkoisia ”tuomareita” luonnehtineet, lähettivät omia kyläläisiä vankileirille ja kuolemaan. Syntipukiksi otettiin sittemmin ”terroriin sairastuneet poikkeusyksilöt”, kuten Jaalassa valkoisten päällikkönä toiminut Sulo Nykänen, jotka olisi voitu haluttaessa pysäyttää, mutta jotka saivat toimia systeemille hyödyllisinä teloitajina.⁶⁴ Tästä syystä sodasta puhuminen on ollut paikkakunnalla erityisen vaikeaa, ja mieluiten siitä vaiettaisiin edelleen.⁶⁵

Päiväkirjoihin kirjatut ristiriitaisen ja poikkeuksellisen ajan tunteenomaiset purkaukset, omat tai muiden, muistuttivat myöhemmin sekä kyyttömyydestä kontrolloida

vaikeita tunteita että vastustaa kollektiivisia tunteita, jotka olivat sodan ja hädän hetkilä tuntuneet oikeutetuilta. Sodan läpi tarponeiden nuorten ja lasten päiväkirjoistakin piti aikuisena siivota pois tekoja ja tunteuksia, jotka olojen rauhoituttua näyttivätkin raaoilta ja epäinhimillisiltä.

Punaisten vallan aikana tiedonvälitys oli Jaalassa vanhan, repaleisen *Mikkelin Sanomien* varassa, ja propagandana toimivat huhut. Päiväkirjaa kirjoittavia lapsia ei ympäröinyt yhteisesti hyväksytyt sodan sanasto ja kuvasto, jota he olisivat voineet hyödyntää. He kuuluivat ulkoa punaisten laulavan työväenlauluja, kotona isä keskusteli naapurin kanssa valkoisen vallan palauttamisesta. Maailma oli paitsi väkivaltainen myös ristiriitainen. Siinä tilanteessa syntyneet tunteet on sensuroitu ja lukittu. Niihin – toisin kuin esimerkiksi homogeeniseen talvisodan tunnemaailmaan – ei haluta palata.

Lopuksi on palattava artikkelin alussa esitettyyn haasteeseen. Voisiko (menneisyyden) lasten kokemuksia – tai edes kokemusten jälkiä⁶⁶ – selvittää tarkastelemalla heidän jättämiensä aineistojen sisältämiä tunteita? Edellä käsitellyn perusteella näyttää selvältä, että osa paperille kirjoitetusta tai piirretystä on suoraa tunneilmaisua, toisten kohdalla taas tunteita on jäljitettävä lukemalla lähteitä laaja-alaisemmin ja intuitiivisemmin. Pitkästyminen, nälkää, iloa tai onnen tuokioita on ravisteltava näkyviin niistä aihepiireistä ja arjen askareista, joita lapsi merkitsee ylös. On punnittava, mikä jälki syntyy siitä, että jokin on syvästi koskettanut lasta ja mikä siitä, että päiväkirja on vain ajankulua. Kun aineistoa on riittävän paljon ja riittävän pitkältä ajalta, kuten Lemminkäisen lasten päiväkirjoja, tarinavihkoja ja piirustuksia on, tutkijan on mahdollista paneutua niiden keskinäisiin eroihin ja yhtäläisyyksiin. Siten voi saada selville, mikä tehtävä muistiin kirjaamisella (ja aineiston säilyttämisellä jopa vuosikymmeniä) on. Lasten raapustukset palautuvat syntyaikansa kontekstiin. Lisävalaistusta siihen tuovat myös myöhempien aikojen reunamerkinnot. Lasten kokemuksia ja tunnejälkiä voi varovasti tulkita myös siitä, mitä ei sanota tai mikä on kokonaan myöhemmin poistettu.

Tunteiden etsiminen lasten aineistoista näyttää edellä kirjoitetun valossa tarpeelliselta tutkimusotteelta, jos haluamme ylipäänsä käyttää lasten tuottamia lähteitä. Vaikka analysoimme myös sitä, mitä esimerkiksi Lemminkäisen lapset *tiesivät* ympäröivän maailman tapahtumista (ja saimme samalla tietää, miten epätietoisia aikuisetkin sotatilanteessa olivat), lasten kokemusmaailman tavoittamiseksi ei tietämisen taso vaikuta riittävältä. Tutkittuamme lasten tuottamia aineistoja väitämme, että myös aikuisten aineistoja tutkittaessa tunnetaso tulisi ottaa huomioon. Tunteiden historia on edelleen verrattain vähän tutkittu alue. Kiinnostuksen kohteena on usein ollut tunteiden kollektiivinen käsittely, tunteiden muutos ja kehitys (tai muuttumattomuus). Olisi kuitenkin perusteltua hahmottaa tutkittavien yksilöiden toimintaa rohkeammin myös tunteiden tasolta. Yksinomaan järki ja rationaalinen harkinta ovat harvoin ohjanneet menneisyyden(kään) ihmisten edesottamuksia. ■

55. Ester Lemminkäisen päiväkirja 15.4.1918.

56. Mirja Turunen (2005) *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 259.

57. Antti Hacklin (s. 1898) oli Antti Lemminkäisen luokkatoveri, Kalle Kustaa Leppäsen (s. 1895) ja Jalmar Purhon (s. 1888) nuoremmat sisarukset olivat Margareetan ja Marian luokkatovereita.

58. Sotasurmaprojekti; Terroritilasto, TyA. Perhesuhteet selvitetty Jaalan seurakunnan arkistosta.

59. Pöytäkirja 10.9.1918, Jaalan suojeluskunnan esikunnan arkisto 1918–1919. Pk 1220. SARk.

60. Miia Vatka (2005) *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*, Helsinki: SKS, 252–253.

61. Vatka (2005) 256.

62. Arvi Töyrylän kirjoitelma vuodelta 1918.

63. Peltonen (2003) 132.

64. Marko Tikka (2004) *Kenttöoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*, Helsinki: SKS, 299–300, 322–324, 403–404; Turunen (2005) 245, 255, 257–258.

65. Salminen (2004) 234. Marko Tikan mukaan ei ole ihme, että vaikenemisesta tuli vallitseva olotila, kun voittajien tulkinta sisällissodasta ei antanut tunnustusta valkoisten kenttöoikeuksiin osallistuneiden toiminnalle. Tikka (2004) 404.

66. On epätodennäköistä, että historiantutkija voisi tavoittaa ”aitoja” kokemuksia. Sen sijaan lähteet kuvaavat yleensä menneisyyden ihmisten kertomuksia kokemuksistaan. Pirjo Markkola (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*, Helsinki: SKS, 17.